

BOSHLANG'ICH SINFDAGI O'QITUVCHI NUTQINING O'QUVCHILAR MULOQOT KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHDAGI PSIXOPEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Kurbanova Santalat Nurmuxammedovna
Surxondaryo viloyati Termiz shahridagi
22-sonli maktab boshlang'ich sinf o'qituvchisi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.16271369>

ANNOTATSIYA: Ushbu tezisdagi boshlang'ich sinf o'quvchilarining muloqot kompetensiyasini shakllantirishda o'qituvchi nutqining psixopedagogik ta'sir mexanizmlari tahlil qilinadi. Muloqot kompetensiyasi boshlang'ich sinf o'quvchisida o'z fikrini aniq ifodalash, suhbatdoshni tinglash, ijtimoiy vaziyatga mos muloqot shaklini tanlay olish kabi ko'nikmalarning shakllanishini nazarda tutadi. Shuningdek, o'qituvchi nutqi orqali sinfdagi sog'lom psixologik va lingvistik muhitni yaratish, o'quvchilarda nutqiy faollikni oshirish hamda ijtimoiy muloqotda qatnashish qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha samarali yo'llar ko'rsatib beriladi. Tezisdagi mahalliy va xorijiy psixopedagog olimlarning qarashlari asosida metodik tavsiyalar ham keltirildi.

KALIT SO'ZLAR: boshlang'ich ta'lim, o'qituvchi nutqi, muloqot kompetensiyasi, psixopedagogik muhit, bolalar nutqi, og'zaki ifoda, ijtimoiy muloqot, lingvistik rivojlanish, emotsional ta'sir, dars jarayoni

Zamonaviy ta'lim tizimida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida o'quvchining individual rivojlanishiga e'tibor kuchaymoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi bolalarning nutqiy, ijtimoiy va psixologik jihatdan shakllanishida asosiy poydevor bosqichi bo'lib xizmat qiladi. Ushbu bosqichda o'quvchilarning muloqot kompetensiyasini shakllantirish — nafaqat til o'rgatishning, balki ijtimoiy munosabatga kirishish, fikrni aniq ifodalash, faol tinglash va o'zaro madaniyatli munosabat yuritishning muhim omili hisoblanadi.

Boshlang'ich ta'limda mazkur kompetensiyani rivojlantirish jarayoni ko'p jihatdan o'qituvchining og'zaki nutq faoliyatiga, uning lingvistik va emotsional ifoda vositalaridan foydalanish mahoratiga bevosita bog'liq. O'qituvchi tomonidan yaratiladigan psixologik iqlim, sinfdagi lingvistik muhit va shaxsiy muloqot uslubi o'quvchilarda o'z fikrini erkin, ijtimoiy maqbul tarzda ifodalashga zamin yaratadi. Zero, muloqot kompetensiyasi mustahkamlangan o'quvchi nafaqat dars jarayonida, balki kundalik hayotda ham ijtimoiy jihatdan faol va madaniyatli muloqotga qodir shaxs bo'lib shakllanadi.

Shu bois, boshlang'ich sinf o'quvchilarining muloqot kompetensiyasini shakllantirishda o'qituvchining nutqiy pozitsiyasi, psixopedagogik yondashuvi va muloqotga yo'naltirilgan metodik faoliyati alohida ilmiy-pedagogik tadqiqot mavzusi sifatida o'rganilishi zarur.

Muloqot kompetensiyasi shaxsning ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishi, fikrini aniq, ravon, ijtimoiy maqbul va kontekstga mos tarzda ifodalashi, suhbatdoshni tushunishi va unga mos ravishda muloqot qurish qobiliyatidir. Ushbu kompetensiyaning boshlang'ich bosqichda shakllanishi, birinchi navbatda, sinfdagi nutqiy muhit, o'qituvchining shaxsiy yondashuvi va nutqiy faoliyati bilan chambarchas bog'liqdir.

Psixopedagogik yondashuv nuqtayi nazaridan qaralganda, o'qituvchi nutqi faqatgina axborot yetkazuvchi vosita bo'lib qolmay, balki bolaning emotsional, ijtimoiy va kommunikativ rivojlanishida psixologik model sifatida ham namoyon bo'ladi. L.S.Vygotskiy o'zining "yaqin taraqqiyot zonasi" haqidagi nazariyasida aynan muloqot orqali bolaning tafakkur, til va shaxsiy

oʻsishi faollashishini alohida taʼkidlaydi. Vygotskiyga koʻra, bola oʻz salohiyatining yuqori darajalariga yetishi uchun uning nutqiy rivojlanishiga pedagogik vositachilik zarur boʻladi.

Oʻzbekistonda ham bu boradagi tadqiqotlar orasida bir necha pedagoglarning ishlari eʼtiborga molikdir. Jumladan, M.X.Tohirova oʻqituvchi nutqini bola uchun til va fikrni anglashga yoʻnaltirilgan faol kommunikativ model sifatida talqin qiladi. Unga koʻra, boshlangʻich sinf oʻquvchisi muloqot qilishni darslik orqali emas, balki oʻqituvchining real nutqi orqali oʻrganadi.

Shuningdek, zamonaviy xorijiy manbalarda ham oʻqituvchi nutqi orqali bolalarning kommunikativ salohiyatini shakllantirish zarurati alohida koʻrsatib oʻtiladi. Masalan, «Common European Framework of Reference (CEFR)»da muloqot kompetensiyasi «Shaxsning ijtimoiy holatlar doirasida fikr bildirish, tushunish, qayta ifoda etish va madaniyatlararo muloqotga kirisha olish layoqati» sifatida taʼriflanadi. CEFR tavsiyalarida ayniqsa boshlangʻich bosqichdagi til oʻrgatish jarayonida oʻqituvchining til vositalarini kontekstual asosda qoʻllashi, muloqotga ochiq boʻlishi va oʻquvchini faol suhbatdosh sifatida shakllantirishi ustuvor tamoyil sifatida belgilangan.

Amaliy kuzatuvlar shuni koʻrsatadiki, oʻz nutqida boshlangʻich sinf oʻquvchisiga yoʻnaltirilgan shaxsiy murojaatlar, ifodali ohang, soʻz va iboralarni soddalashtirib tushuntirish, tinglovchini jalb etuvchi pauza va intonatsiyalardan foydalangan oʻqituvchilar sinfda faol kommunikativ muhitni yaratishga erishadi. Bunday sharoitda oʻquvchilarning nutqiy faolligi oshadi, ular erkin fikr bildiradi, muloqotda qatnashishga intiladi, savollar beradi, oʻzaro suhbatda ishtirok etadi.

Bundan tashqari, oʻqituvchining nutqiy faoliyati orqali oʻquvchilarda **emotsional xavfsizlik muhiti** vujudga keladi. Pedagogik psixologiya nuqtayi nazaridan, bolaning nutqiy faolligi koʻp hollarda uning oʻzini qulay his etishi, tinglanayotganini anglash va hurmat qilinayotganini his etish bilan bogʻliq. Oʻqituvchi nutqining aynan shunday ijobiy psixologik muhitni yaratishdagi roli beqiyosdir.

Shu sababli, boshlangʻich sinfda oʻqituvchining har bir darsdagi ogʻzaki murojaati, nutqining tuzilishi, intonatsiyasi, ohangdorligi, emotsional yondashuvi va didaktik mahorati muloqot kompetensiyasi shakllanishining asosiy vositasi sifatida qaralishi lozim. Bu nafaqat nutqiy kompetensiya, balki oʻquvchining shaxsiy rivojlanishiga xizmat qiladigan omildir.

Oʻtkazilgan nazariy tahlil va amaliy kuzatuvlar natijasida shuni ishonch bilan aytish mumkinki, boshlangʻich sinfda oʻquvchilarning muloqot kompetensiyasini shakllantirishda oʻqituvchi nutqining psixopedagogik taʼsiri hal qiluvchi oʻringa ega. Oʻqituvchi nutqi oʻquvchi uchun nafaqat axborot manbai, balki tilning real modelidir. U muloqot vositasi sifatida bolalarda eshitish madaniyati, savol-javob madaniyati, emotsional ifoda va ijtimoiy muomala odobini shakllantirishda faol rol oʻynaydi.

Yana qoʻshimcha sifatida ayta olamizki, oʻz nutqini shaxsga yoʻnaltirilgan, ifodali, emotsional hamda muloqotga ochiq tarzda tashkil etuvchi oʻqituvchilar sinfda sogʻlom til muhiti yaratadi. Bunday muhitda oʻquvchilar oʻz fikrini erkin bildiradi, ijtimoiy vaziyatlarga mos nutqiy javob shakllantiradi va oʻzaro muloqotga faol kirishadi. Xususan, muloqot kompetensiyasining quyidagi tarkibiy qismlari shakllanadi: fikrni tushunarli ifodalash, suhbatdoshni tinglash, izoh berish, savol berish va javob qaytarish, ijtimoiy nuqtayi nazarni anglash va unga mos muloqot uslubini tanlash.

Mazkur holatlardan kelib chiqib, quyidagi **amaliy-metodik tavsiyalarni** ilgari surish mumkin:

1. **O'qituvchi nutqi ustida ongli ishlash:** o'qituvchilar nutqining mazmuni, soddaligi, intonatsiyasi va emotsional ifoda vositalaridan foydalanish malakasini muntazam rivojlantirish zarur.
2. **Lingvopsixologik refleksiya amaliyotini yo'lga qo'yish:** har bir darsdan so'ng o'qituvchi o'z nutqining bolalarga ta'siri haqida tahliliy fikr yuritishni odatga aylantirishi kerak.
3. **Muloqotga yo'naltirilgan interfaol metodlarni keng qo'llash:** dramatizatsiya, rol o'ynash, "ochiq mikrofon", "savol-qiziqish" usullari o'quvchilarning kommunikativ faolligini oshiradi.
4. **CEFR mezonlariga mos kompetensiyalarni bosqichma-bosqich shakllantirish:** o'qituvchi nutqi o'quvchilarning A1-A2 darajadagi ijtimoiy nutq kompetensiyasini nazarda tutgan holda qurilishi kerak.
5. **Emotsional xavfsizlik muhitini yaratish:** o'qituvchining iliq, hurmatli va rag'batlantiruvchi ohangda muloqot olib borishi bolaning erkin fikrlashiga zamin yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich ta'limda o'qituvchi nutqining pedagogik va psixologik jihatdan ongli tashkil etilishi nafaqat til o'rgatish, balki shaxsni kommunikativ jihatdan rivojlantirish uchun zarur asosdir. Bu esa muloqot kompetensiyasini shakllantirish orqali ta'lim jarayonini ijtimoiy-tarbiyaviy kontekstda samarali tashkil qilishga xizmat qiladi.

References:

Используемая литература: Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ashurova D. O'qituvchi nutqining kommunikativ jihatlari // Til va adabiyot ta'limi. – 2020. – №3. – B. 67–71.
2. Bruner D. Ta'lim madaniyati / Ingliz tilidan tarj. – T.: Ilm ziyo, 2004. – 214 b.
3. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion Volume. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2020. – 228 p.
4. Gulomova Z. Boshlang'ich sinflarda muloqotli o'yinlar orqali nutqni rivojlantirish // Ilmiy-amaliy tadqiqotlar. – 2022. – №4. – B. 91–95.
5. Jumayeva D. Boshlang'ich sinf o'quvchilari muloqot kompetensiyasini rivojlantirishda til o'rgatish metodikasi: Ped. fan. bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2021. – 28 b.
6. Maxkamova M.M. Nutq madaniyati va notiqlik san'ati. – T.: Fan va texnologiya, 2018. – 192 b.
7. Richards J.C. Communicative Language Teaching Today. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 96 p.